

Տ. ՏԱՃԱՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԾԱՏՈՒՐՅԱՆ
Միաբան Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի

ԽՈՆԱՐՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՏԵՂԱՇԱՐԺԵՐԸ ԳՐԻԳՈՐ ԽԼԱԹԵՑՈՒ «ԲՆԱԳՐԱԿԱՆ ՆՇԱՐՆԵՐ»-ՈՒՄ

Ներածություն

Գրիգոր Խլաթեցին ապրել է ԺԴ. դարավերջին եւ ԺԵ. դարասկզբին (1349—1425 թթ.)՝ մի ժամանակաշրջանում, երբ միջնադարյան Հայաստանում հայ հեղինակները հիմնականում ստեղծագործում էին միջին հայերենով: Այս շրջանի հայերենն ահա այսպես է բնութագրում ականավոր լեզվաբան Հ. Աճառյանը. «Միջին հայերենը կանգնած է գրաբարի եւ աշխարհաբարի միջեւ, իբրեւ երկուսի միացուցիչ օղակը: Կան դեպքեր, ուր նա դեռ գրաբար է, ինչպես հայցականի զ եւ բացառականի ի, յ նախդիրների գործածության մեջ, բայց ավելի շատ են այն դեպքերը, ուր նա բոլորովին աշխարհաբար է, ինչպես կտր. դրի, դրիւ, տուի, տուիւ եւ այլն: Ավելի քիչ են այն դեպքերը, ուր նա, իբրեւ անցման շրջան, ներկայացնում է թե՛ գրաբարը եւ թե՛ աշխարհաբարը, ինչպես հոգնակիի կազմության մեջ, ուր ձայնավորով վերջացող բառերն ստանում են -ի, բաղաձայնով վերջացողները՝ -եւ եւ այլն»¹:

Ինչպես միջին հայերենով ստեղծագործող շատ հեղինակների, այնպես էլ Գրիգոր Խլաթեցու «Բնագրական նշմարներ»-ում² անհամեմատ շատ փոփոխություններ կրած խոսքի մասերից մեկը բայն է: Խոնարհման համակարգում տեղաշարժերը հիմնականում վերաբերում են մի քանի դերբայների եւ դիմավոր բայի որոշ ժամանակաձեւերի,

¹ Հ. ԱճԱՌՅԱՆ, Հայոց լեզվի պատմություն, հտ. Ա., Երեւան, 1951, էջ 252:

² Այս անվան տակ նկատի ունենք Գրիգոր Խլաթեցու՝ ձեռագիր եւ տպագիր աղբյուրներից քաղված ստեղծագործությունները՝ պատմական ողբերը, գանձերը, վարք-վկայաբանությունները, հիշատակարանները, թղթերը եւ հանելուկները, որոնք ամփոփված են «Գրիգոր Ծերենց Խլաթեցի» աշխատության երկրորդ մասում՝ «Բնագրական նշմարներ» վերտառության ներքո (տես Ա. ՄԱԹԵՈՍՅԱՆ, Ս. ՄԱՐԱԲՅԱՆ, Գրիգոր Ծերենց Խլաթեցի, Երեւան, 2000, էջ 121—199):

որոնք կազմությամբ զգալիորեն տարբերվում են դասական գրաբարի խոնարհման համակարգից:

Փոփոխություններ դերբայների կազմության մեջ

Անորոշ եւ անցյալ դերբայների կազմության մեջ նկատելի են այնպիսի տեղաշարժեր, որոնք իրենց գործածության ձևերով զգալիորեն տարբերվում են դասական գրաբարի նույնանուն դերբայներից³: Խլաթեցու երկերում պահպանված են գրաբարյան չորս լծորդությունները՝ իրենց պարզ եւ ածանցավոր կազմությամբ⁴: Այստեղ կան նաեւ ենթակայական դերբայի բազմաթիվ օրինակներ, բայց քանի որ դրանք իրենց կազմությամբ նույնանում են գրաբարին, հարկ չենք համարում այն քննարկման առարկա դարձնել:

Անորոշ դերբայ

Խլաթեցու բնագրերում կան մի քանի օրինակներ, որտեղ անորոշ դերբայը հանդես է գալիս երկու տարբեր լծորդություններով: Օրինակ՝ «...անպարսաւ թողել աղաչեմ վասն սակաւ գովեստիս...» (էջ 139):

Սակայն «Մատեան ողբերգութեան Գրիգորի Նարեկացւոյ՝ ասացեալ Գրիգորի վարդապետէ Խլաթեցոյ Ծերենց կոչեցեալ» ստեղծագործության ծայրակապում գրված է թողուլ՝ «Գրիգորի է այս բանքս՝ թողուլ զմեղս» (էջ 146—147):

«Իբրեւ պատճառական ածանց գրաբարում գործածվում է -ոյց ածանցը, որը ներկայի հիմքից կազմվող ձևերում հանդես է գալիս ան ածանցի հետ՝ ոյց+ան=ուցան, իսկ անորոշ դերբայում այս ածանցներին կցվում է դերբայական եւ մասնիկը՝ անկախ այն բանից, թե ածանցվող բայը որ խոնարհման է պատկանում: Այստեղ ոյց ածանցը շեշտակորույս լինելով դառնում է ուց»⁵: Ի տարբերություն դասական գրաբարի՝ Խլաթեցու երկերում պատճառական բայերը հավասարապես հանդես են գալիս եւ ուցանել վերջավորությամբ, եւ ցնել տարբերակով:

³ Խոսքն այստեղ բնավ չի վերաբերում հարակատար դերբային, քանի որ գրաբարում այն չի առանձնացված (տես Ա. Ա. ԱՐԲԱՀԱՄՅԱՆ, Գրաբարի ձեռնարկ, Դ. հրատ., Երեւան, 1976, էջ 94):

⁴ Գրաբարում Ո խոնարհման մեկ բայ կա՝ գոմ (լինել, գոյություն ունենալ), որը, պակասավոր բայ լինելով, վերելում հիշված լծորդությունների շարքում չի հիշատակվում (տես անդ, էջ 99):

⁵ Ա. Ա. ԱՐԲԱՀԱՄՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 179:

«Ես զնա յիւր կամացն դարձուցանել ոչ կարեմ, դուք գիտէք, թէ կամիք. հարցէք զնա» (էջ 167):

«Սա զկաղս գնացուցանէ,սա զմեռեալս ի մեղաց յարուցանէ,սա զմոլորեալս դարձուցանէ.... Սա զԱստուած ընդ մարդկան հաշտեցուցանէ, սա զմարդիկ յԱստուած հայեցուցանէ» (էջ 175):

Հմմտ.

«Եւ վասն երիս պատճառի իշխացի զթուղթս արհնութեան յիշեցնել ձեզ» (էջ 192):

Անցյալ դերբայ

«Ընդհանուր պատմական հնչունափոխության արդյունք է անցյալ դերբայի վերջավորության փոփոխությունը՝ եալ > ել, որ ձեւական փոփոխություն լինելուց բացի՝ մեծ չափով նպաստել է դերբայի վերափոխմանը՝ որպէս վաղակատար՝ բայի խոնարհման համակարգի վերականգնման ընթացքում»⁶:

Այստեղ հարկավոր է նշել, որ անցյալ դերբայի վերջավորության եալ > ել փոփոխությունը նպաստել է ոչ միայն վաղակատար, այլեւ հարակատար դերբայի կազմավորմանը:

Ստորեւ բերվող օրինակներում հանդես են գալիս խիստ հաճախադեպ եալ > ե հնչունափոխությամբ առաջացած ձեւերը.

«Զայն տեսեալ ոմանց եւ ձայն տուել (տուեալ.— Տ. վրդ. Մ.) միմեանց եւ առժամայն կուտեցան» (էջ 154):

«Եւ տէրն հեզաբար տուել պատասխանի եւ ասաց...» (էջ 154):

Այս վերջին օրինակում, ինչպէս տեսնում ենք, ել վերջավորությամբ անցյալ դերբայը հանդես է եկել խոնարհված բայի՝ եա (անցյալ կատարյալ) փոխարեն:

«...եւ համատարած աջովն պատսպարել պահել պատըսպարեսցէ զձեզ...» (էջ 185):

«...ամենախնամ աջովն իւրով պատսպարել պահեսցէ զձեզ տամբք եւ զաւակաւք...» (էջ 189):

Մի նախադասության մեջ հանդիպում ենք տամ անկանոն բայի անցյալ դերբային՝ ալ վերջավորությամբ.

⁶ Լ. Ս. ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ, ԺԳ. դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարանների լեզուն, Երեւան, 1997, էջ 77:

«Եւ մուղրին այն ձայն տուեալ որոց մերձն կային ի քարափոսին, եւ գրոհ տուալ (տուեալ.— Տ. վրդ. Ծ.) ի հետ գնացին եւ զկինն Յիմար անդէն քարկոծ արարին» (էջ 168):

Մի օրինակում, սակայն, անցյալ դերբայը հանդես է եկել անորոշ դերբայով հայցականի փոխարեն.

«...եւ ունիս համարձակութիւն բարեխաւսեալ (բարեխաւսել.— Տ. վրդ. Ծ.) առ Որդին քո Միածին վասն դաւանողաց քոց...» (էջ 138):

Ինչպես միջին հայերենով գրող բազում հեղինակներ, Խլաթեցին նույնպես գործածում է անցյալ դերբայը դասական գրաբարի գրեթե բոլոր իմաստային առումներով:

Այսպես՝ եմ օժանդակ բայն անցյալ դերբայի հետ հանդես է գալիս իր բոլոր ժամանակաձեւերով.

«է ինձ երանի յայնժամ, թէ լինիմ արժանացեալ մաղթանաւք սրբոցն ընդ քեզ...» (ներկան՝ ապառնու իմաստով, էջ 139):

«Քաւ եւ մի՛ լիցի բնաւ, թէ երբեք ես ուրացեալ լինիմ զՔրիստոս Աստուածն իմ, յոր հաւատացեալ եմ եւ հաւատամ...» (նույն իմաստով, էջ 160):

Ինչպես գրաբարում, այստեղ եւս անցյալ դերբայը եմ օժանդակ բայի անցյալ եւ ապառնի ժամանակաձեւերի հետ կարող է կրավորականության իմաստ ձեւավորել.

«...Որ ընկալեալ եղել ի սէր,

Եւ հատուցաւ, զոր ինչ խնդրէր...» (ընդունվեց, էջ 142):

«...Փափագ սըրտիս եղել լցեալ

Ես յԱստուծոյ եմ գոհացեալ...» (բավարարվեց, կատարվեց, էջ 169—170):

«...Յաշնան, հրոտից ամիսն ի ԺԳ. (13), յաւուր յիսնակամտին սկսեալ եղել գիրքս, եւ յամռան հրոտիցն Լ. (30) աւարտեցաւ...» (սկսվեց, էջ 178):

«...յիշողն յիշեալ եղիցի, եւ որ զԱստուած-ողորմին ասէ, Աստուած նմա ողորմի...» (թող հիշվի, էջ 178):

«...եւ իմաստութիւն քո ի վեր ի յերկիրն կենդանեաց հաստատ ամրացեալ լիցի...» (հաստատում՝ հաստատված՝ ամուր կլինի, էջ 191):

Վաղակատարի իմաստով ժամանակաձեւերն այստեղ հաճախադեպ են.

«...Ներսէս դրախտէն էր տունկ բերեալ...» (բերել էր, էջ 140):

«...Քաւ եւ մի՛ լիցի բնաւ, թէ երբեք ես ուրացեալ լինիմ զՔրիստոս Աստուածն իմ, յոր հաւատացեալ եմ եւ հաւատամ...» (հավատացել եմ, էջ 160):

«...Եւ մինն ի յերիցն իմացեալ փախեաւ եւ միւսն գնացեալ էր ի ճանապարհ...» (գնացել էր, էջ 165):

«...Փափագ սրբորիս եղեւ լցեալ
 Ես յԱստուծոյ եմ գոհացեալ...» (գոհացել եմ, էջ 169—170):
 «...Յորում ամի էր սաստկացեալ
 Զաւրք Թամուրին ի դուս եկեալ...» (սաստկացել էր, էջ 170):
 «...Որք հասկաքաղ եկեալ էին...» (եկել էին, էջ 133):
 Իսկ ստորեւ բերվող օրինակում անցյալ դերբայն աշխարհաբարյան
 ձեւով է գործածվել.
 «...եւ մինչդեռ տարին չէր վնարել...» (էջ 173):
 Հանդիպում է նաեւ անցյալ դերբայ + ունիմ կառույցը.
 «...եւ աղաւթասէր ճգնաւորացն յինքն բերեալ ունէր...» (բերել էր,
 էջ 152):
 «...եւ զայնքան կարծրագոյն տանջանս շարշարանացն ի մարմնի իւ-
 րում տարեալ ունէր...» (տարել էր, էջ 165):

Հարակատար դերբայ

«Հարակատար դերբայը ցույց է տալիս կատարված, ավարտված գոր-
 ծողության կամ եղելության ընդհանուր գաղափար՝ որոշ հետեւանքով,
 իբրեւ գործողի կամ եղողի տեւական կամ ժամանակավոր հատկանիշ»⁷:

Հայտնի է, որ ի տարբերություն միջին հայերենի եւ աշխարհաբա-
 րի՝ դասական գրաբարի քերականության մեջ անվերջավորությամբ
 հարակատար դերբայ գոյություն չի ունեցել⁸: Այդպիսի ձեւերն առավե-
 լաբար նախագրային շրջանից մնացել էին գոյականական եւ ածակա-
 նական իմաստներով (առեղծուած, դիպուած, հայեցուած, հատուած,
 յաւելուած, յօդուած, շինուած եւ այլն): Խլաթեցու գործերում հարա-
 կատար դերբայը քերականական իմաստով ամբողջացած երեւույթ
 է եւ հանդես է գալիս ածականական, գոյականական, ինչպես նաեւ
 մակբայական առումներով:

Ածականական առումով.

«...Զիս յիշեցէք ըզեղկելիս՝

⁷ Ա. Ա. ԱՐԲՆԱՆՅԱՆ, Հայերենի դերբայները եւ նրանց ձեւաբանական նշանակությունը, Երեւան, 1953, էջ 193:

⁸ Գրաբարը չունի հարակատար դերբայի կարգը, բայց ունի առանձին եզակի ձեւեր, իսկ կարգ է դարձել միջին հայերենում եւ ծավալվել աշխարհաբարում. «Եւ փչելն դեռ եւս ի միջի կայ կարծելոյ՝ թէ իցէ արարած շունչն, թէ չիցէ...» (ՅԶՆԻԿ ԿՈՂՔԱՅԻ, Եղծ աղանդոց, թարգմ. եւ ծանոթ. Ա. Ա. Աբրահամյանի, Երեւան, 1994, էջ 156):

Զմրափած Գրիգոր *հըլաթեցիս...*» (էջ 134):

«...Մերս խաւարած եկեղեցիս, Ազգըս ցըրած յամեն տեղիս...» (էջ 135):

«...Ներսէս պայծառ լոյս բորբոքած

Եւ յաշտանակ բարձրը նըստած,

Յընդհանրական ազգըս ծագած,

Կաթողիկոս Մեծ անուանած,

Յարեգական տիպ նըմանած,

Յարեւելից տունըս հաստատած...» (էջ 141):

«...ողորմած եւ գթած աղքատաց, զամենեսեան լուսաւորէր բարի
ձեւօք եւ ուղղակի կարգօք...» (էջ 152):

Գոյականական առումով.

«...Եթէ այլ մնաց, փեսայ ի հօրէ տուածն յիւր տէրն դառնայ, եւ աղջկան հօր տուածն իւր տէրն դառնայ: Ապայ կերածն ու մսղածն չգայ յիշումն...» (էջ 194):

Մակբայական առումով.

«...Տուն մի տեսայ սպիտակ փռած,

Ու սեաւ հաւեր ի ներս թառած...» (էջ 198):

Հարակատար դերբայը հանդես է գալիս նաեւ բաղադրյալ ժամանակների կազմի մեջ՝ եւ օժանդակ բայի հետ: Այսպիսի կառույցներում սովորաբար գերակշռող է դառնում կրավորականությունը իմաստը.

«...Կապած էր չըւանն ի վիզն, զոր առեալ ի քարշ տանէին...» (էջ 122):

«...Թող զոր ձիոցն էին կոխած

Եւ ի քարանցն էին վիժած...» (էջ 171):

«...Վանքս խիստ քակած է եւ այրած...» (էջ 193):

«...Ով ընթերցող, թէ ուշիմ վերծանող ես, է նոյ կարգա, որպէս եւ շեշտած է ճառս...» (ներգործ., էջ 181):

Փոփոխություններ եղանակային (դիմավոր) ձեւերում

Ի տարբերություն գրաբարի, որտեղ բայն ունի երեք եղանակ՝ սահմանական, ստորադասական եւ հրամայական, ըստ որում՝ ստորադասական եղանակն իր նշանակությամբ համապատասխանում է աշխարհաբարի ըղձական, պայմանական եւ հարկադրական եղանակներին⁹,

⁹ Տե՛ս Ա. Ա. ԱՐԲԱՆՍՅԱՆ, Գրաբարի ձեռնարկ, էջ 106:

միջին հայերենում (եւ Խլաթեցու բնագրերում) առանձնացվում է հինգ եղանակ՝ սահմանական, հրամայական, ըղձական, պայմանական եւ հարկադրական: Վերջիններս հանդես են գալիս իրենց ձեւախմաստային առանձնահատուկ արտահայտություններով:

Գրաբարի եւ միջին հայերենի խոնարհման համակարգի առանձնահատկությունները համեմատելով՝ Լ. Հովսեփյանը ներկայացնում է երեք խումբ.

ա) «շեղումներ գրաբարյան նախկին համակարգից՝ որպես նրա զարգացման արդյունք,

բ) գրաբարյան սխալ կազմություններ (ձեւերի բաղարկություն, գերճգրտություն եւ այլն),

գ) ներթափանցումներ միջին հայերենյան համակարգից, խոսակցական լեզվի ազդեցություն, նեղ բարբառային տարրերի ներմուծում»¹⁰:

Ստորեւ բերվող ենթաբաժինները պարունակում են բոլոր այն առանձնահատկությունները, որոնց մասին խոսվեց վերելում:

Սահմանական եղանակ

Այստեղ անդրադառնալու ենք հիմնականում ներկա, անցյալ անկատար, ապառնի եւ անցյալ կատարյալ ժամանակաձեւերին:

Ինչպես միջին հայերենում, այնպես եւ Խլաթեցու երկերում ներկա ժամանակաձեւը կազմվում է գրաբարյան ներկայի ձեւերի վրա կուսանիկն ավելացնելով:

«Գրաբարյան լեզվով գրված օվկիանածավալ գրականության մեջ թե՛ հին ժամանակներում եւ թե՛ ընդհուպ մինչեւ մեր օրերը չի կարելի գտնել կուսանիկով կազմված ոչ մի բայաձեւ, մինչդեռ միջին հայերենով գրող ոչ մի հեղինակ չի խուսափել այս մասնիկից՝ սկսած Ներսես Շնորհալուց մինչեւ Ֆրիկ, Երզնկացիները եւ հետագա միջնադարյան մեր մյուս տաղերգուները»¹¹:

Ահա մի քանի օրինակ Խլաթեցուց.

«...եւ վասն անհանգստութեանս կու հոգաւ...» (էջ 183):

«...եւ էնց կու կամիմ Աստուծով զքեզ առ իս՝ զինչ զլոյս աշացս...» (էջ 184):

¹⁰ Լ. Ս. Հովսեփյան, նշ. աշխ., էջ 55:

¹¹ Ս. Մ. Անթոնյան, Բայր եւ նրա խոնարհման համակարգը («Արևիկներ միջին գրական հայերենի պատմության», խմբագրությամբ է. Բ. Արևիկյանի, գիրք Ա., Երևան, 1972, էջ 322):

«...Որպէս Աստուած յամէն լեզուէ, յամէն մարդէ աւրհնութիւն կու խնդրէ...» (էջ 193):

Բացի կու մասնիկից՝ սահմանականի ներկա ժամանակաձեւը կազմովում է նաեւ կ-ով:

«Միջին հայերենով գրած առանձին հեղինակների գործերում մենք հանդիպում ենք կու մասնիկի կ հնչյունափոխության. եղած օրինակներում կ մասնիկը հանդես է գալիս միշտ ձայնավորից առաջ»¹²:

«...Շնորհակալ եմք եղբայրաբար սիրոյդ եւ հայրախնամ գթոյդ, որ զմեր հանգիստն կորոնեմ...» (էջ 183):

«Պետք է ենթադրել, որ կու մասնիկի ու ձայնավորն սկզբում սղվել է ու ձայնավորով սկսվող բայաձեւերից առաջ՝ կից վանկերի նույնության անբարեհնչյունության պատճառով՝ կու ուզեմ > կուզեմ, կու ուտեմ > կուտեմ եւ այլն, իսկ հետագայում երեւույթը տարածվել է ընդհանրապես ձայնավորով սկսվող բոլոր բառերի վրա: Արդի արեւելահայ գրականում, ինչպես հայտնի է, կ մասնիկը գրվում է նաեւ բաղաձայնից առաջ (կգրեմ, կխաղամ): Մյուս կողմից՝ այս փաստերը մեզ թույլ են տալիս ասելու, որ կու > կը հնչյունափոխությունն ավելի ուշ շրջանի երեւույթ է, եւ հասկանալի պատճառով, միջին հայերենի լեզվաձեւը գրաբարից զանազանող այդ մասնիկը չէր կարող այդքան շուտ փոփոխության ենթարկվել»¹³:

Իհարկե, այս ամենից զատ, Խլաթեցու բնագրերում գերակշռող են սահմանական ներկայի գրաբարյան ձեւերը.

«...Ի գոլորշեաց նա գոյամայ,

Ոչ երեւի եւ էանայ,

Յանկարծակի ոչնչանայ...» (էջ 195):

«...Որք զիս ըմպեմ՝ անմահանամ,

Ոմանք առնուն եւ մահանամ,

Զայլս մաքեմ եւ մաքուր կամ...» (էջ 196):

Եթե խոսելու լինենք ներկա ժամանակաձեւի իմաստային առումների մասին, պիտի նշենք, որ բուն ներկայի իմաստներից բացի, ինչպես գրաբարում, այն շատ հաճախ հանդիպում է նաեւ ապառնիի նշանակությամբ (ըդձական եւ որոշ չափով էլ պայմանական եղանակային երանգավորումով).

«...Ոչ ունելով բժիշկ ճարտար,

Որ տայ մեզ դեղ առողջարար...» (էջ 139):

¹² Ս. Մ. ԱՆԹՈՍՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 325:

¹³ Անդ:

- «...Ես աղաչեմ զտիրուհին,
զամենօրհնեալ Աստուածածին,
Որ տայ ինձ կար տկար անձին...» (էջ 148):
- «...Յետոյ զամբ ի ձեր շուքդ հանգչիմք եւ ի ձեր տեսդ մխիթարիմք...»
(էջ 183):
- «...ամենախնամն Աստուած բարին յաջողէ եւ զձերոցդ ամենի...»
(էջ 183):
- «...Եւ որպէս աթոռն չորս ոտն ունի, որ նստաւղն ի վերայ հաստատ
նստի...» (էջ 193):
- «...Երկիր թագաւորին լաւ շէն պիտի պահել, որ զաւրք թագաւորին
մարմնաւոր ընչիւք ուրախ պահեն...» (էջ 193):
- «...Զաւրք բազում պիտոյ է թագաւորին, որ հետ թշնամեացն պատե-
րազմին, որ աշխարհն ի շէն մնայ...» (էջ 193):
- «...յոյս ունիմ թէ տեսոյդ ձեր արժանաւորիմ մերձ ի մաւտոյ...»
(էջ 193):
- «Եթէ ապրիմք՝ ձեր տեսողդ ուրախանամք եւ թէ մեռանիմք՝ զհոգս հո-
ղոյն տաս, եւ զհոգիս աղաւթիւքդ յուղարկես...» (էջ 194, 128–129, 193):
- «...զի թէ զիս ի տեղի քո նստուցանես եւ զհոգիմ իշանութեանդ քո եւ
զտիրնութիւնդ զոր ունիս ինձ տաս եւ զիս դժխոյ աշխարհիս կացուցա-
նես՝ չկարեմ փոխանակել...» (էջ 161):
- «...եւ կամիմ որ զմնացեալ աւուրքս ի քո շուքն անցուցանեմ, եւ զհո-
ղոյս հողոյն քո ձեռքդ տաս...» (էջ 184):
- «...Որպէս պտուղք եւ ճուղք անկեալ յերկիր, ...այսպէս շառաւեղ
եւ պտուղ զաւակաց քոց բուսուցանէ Տէր Աստուած ի վերայ երկրի...»
(էջ 191):
- Վերջին երեք օրինակները պատճառական ուցան ածանց ունեցող
ներկա բայաձեւեր են, որ դարձյալ ապառնու իմաստով են հանդես
գալիս:
- Իսկ հետեւյալ օրինակներում ներկան անցյալի իմաստով է գործած-
վել (պայմանական ներկա).
- «...Սուրբն Վարդան առ կայսր առաքի,
Եւ մեծաշուք յՀատըմբաւ մըրի...» (էջ 143):
- «...Ի յԱրտագու գաւառ ժողովին,
Ուր էր տապանըն Թադէոսին...» (էջ 145):

Խլաթեցու երկերում, ի տարբերություն միջին հայերենի շրջանի շատ հեղինակների, սահմանական եղանակի անցյալ անկատարով դրված բայերը՝ գրաբարի հետ համեմատած, ոչ մի փոփոխություն չեն ենթարկվել:

«...Ներսէս զերեսս իւր սահմանէր,

Սքանչելապէս մատրուակէր:

Ի յընթերցումն պարապէր,

’Ի անդ հանապազ զաշս նշտէր:

Գետս արտասուաց առատ բխէր,

Զիւր սուրբ հոգին առոգանէր:

Նա թէ յաշխարհս երբեք նայէր,

Մեծ Արարիչն փառս առաքէր...» (էջ 142):

«...Ներսէս յաղօթս առ Տէր կանխէր,

Դէմյանդիման ընդ Նա խաւսէր:

Մըտաւք զՓրկիչն շնորհսըն որոնէր,

Եւ արտասուաւք գոհաբանէր:

Տըրոցն տուրս կըշիռ չափէր,

Զանձն աղերսիւ փոխանակէր:

Որ ընկալեալ էղեւ ի սէր,

Եւ հատուցաւ, զոր ինչ խնդրէր...» (անդ):

Անցյալ կատարյալ ժամանակաձեւով հանդես եկող բայերում Խլաթեցին երբեմն օգտագործում է եց հնչյունափոխված վերջավորությունը՝ գրաբարյան եաց-ի փոխարեն.

«...ԶԱրճէշ եւ զԱրծկէ աւարեց,

ԶԲասեն եւ զԱւնիկըն քակեց,

ԶԿարնոյ քաղաքըն՝ զԱռզըռում,

Քան զամենայն խիստ աւերեց...» (էջ 133):

Ինչպես տեսնում ենք, եց վերջավորությունը լեզվի՝ դեպի աշխարհաբար ընթացող պատմական զարգացման տեսանկյունից կարեւոր դեր ու նշանակություն ունի:

Խլաթեցու բնագրերում, սակայն, գրաբարյան եաց վերջավորությամբ ձեւերն ավելի մեծ թիվ են կազմում.

«...Ներսէս, որ քաղցր աղբիւր բըխեաց,

Կըրկին ի դառըն շփոխադրեաց:

Դատարկ բանիւ երբեք չգրեաց,

Եւ ոչ ի խաւսս օտար խառնեաց:

Մարդ Աստուծո (Աստուծոյ.— Տ. վրդ. Մ.) զինքն յատիմեաց,

Դէպ եւ յօգուտ զլեզու շարժեաց:

Ի խրատելոյ ոչ դադարեաց,

Եւ զանազան հասակ մարգեաց...» (էջ 142):

Ինչպես գրաբարում, այնպես էլ *Խլաթեցու երկերում* կարեմ բայն անցյալ կատարյալի հիմքում հանդես է գալիս ագ վերջավորությամբ.

«...Գիտութիւն լիցի, որ այժմ չկարացի գնալ...» (էջ 183):

Խլաթեցու գործերում իշխեմ բայը նույնպես անցյալ կատարյալի հիմքում հանդես է գալիս ագ վերջավորությամբ, որ բարբառայինն է հիշեցնում.

«...Եւ վասն երիս պատճառի իշխացի զթուղթս արհնութեան յիշեցնել ձեզ...» (էջ 192):

Խլաթեցու գրվածքներում երբեմն նկատելի է, որ ի թույլ բաղադրիչ ունեցող բայերում բաղադրիչը խախտված է: Կան դեպքեր, երբ ի բաղադրիչը բացակայում է, եւ կան այնպիսի նախադասություններ, որոնցում այն հանդես է գալիս.

«...Բազումք յահէ նոցին փախան (փախեան.— Տ. վրդ. Մ.)

Եւ ի նրդմունս սատակեցան...» (էջ 124):

Հմմտ.

«...Շատք ի սըրոյ նոցա մեռան,

Ի այլքըն փախեան եւ գերեցան...» (էջ 132):

«...Եւ մինն ի յերիցն իմացեալ փախեալ...» (էջ 165):

Խլաթեցու բնագրերում հանդիպում են նաեւ այնպիսի դեպքեր, երբ ի թույլ բաղադրիչը հանդես է գալիս ընդունիմ բայի՝ անցյալ կատարյալի ձեւերում.

«...Եւ ընկալեալ (ընկալաւ.— Տ. վրդ. Մ.) երախայրեաց պտուղս ի մարդկայինս ազգէ...» (էջ 155):

Հմմտ.

«...Ընդդէմ ներհակ ումեք չյարեալ,

Այլ սուրբ սիրով յինք ընկալաւ...» (էջ 141):

«Երբ ի՞նչ արեց հարցին պատասխանող (անցյալ կատարյալ, Գ. դեմք, եզակի թիվ) բայաձեւը միավանկ է, նրա սկզբում մեծ մասամբ Ե կամ է է ափեւանում. բաղաձայնով սկսվող բայի վրա՝ Ե, ձայնավորով սկսվո-

ղի վրա՝ է»¹⁴։ Սակայն *Խլաթեցու գործերում կարելի է գտնել օրինակներ, որոնցում առկա տեղաշարժը կապված է ե հ ե է աճեցման խառն կիրառության հետ.*

«...Որ էա¹⁵ ինձ կար՝ տկար անձին

Եւ գեշն ու զնուն հասոյց ի մին...» (էջ 135)։

«...Եւ դուք առաւել զհոգին տայք սպանանել, զոր նա զմարմինն էսպան¹⁶։ Եւ դարձեալ մատնեաց զՏէրն եւ զարծաթն էառ...» (էջ 187)։

«...Եւ իբրեւ շարութիւն նոցա ի գլուխ ել եւ յամօթ եղել սատանայ, զի ոչ եհաս ըզձիցն զոր ուներ» (ունէր.— Տ. վրդ. Ծ., էջ 155)։

«...Եւ եհան անտի զորդի Ահմատ զանին՝ զսուլտան Տահիրն...» (էջ 177)։

Միջին հայերենի գրեթե բոլոր հեղինակների, ի մասնավորի *Խլաթեցու* երկերում *Ե* խոնարհման ածանցավոր բայերը մեծավ մասամբ թողել են իրենց կերպային վերջավորությունները։ Նկատելի է այն փաստը, որ *է* ներգործական սեռի բայերը՝ ներգործակերպ արտահայտված, *է* չեզոք սեռի բայերն այստեղ շատ հաճախ ստանում են գրաբարի անցյալ կատարյալ ժամանակի կրավորաձեւ վերջավորությունները՝ *այ, ար, աւ, աք...*

«...Մեծ պատուհաս ի շահաստան

Բարբարոսաց ազգէն հասան» (հասին.— Տ. վրդ. Ծ., էջ 124)։

«...Այս ամենայն ի սուր անցան» (անցին.— Տ. վրդ. Ծ., էջ 133)։

«...Հինգն յունւարի Թաւրէզ մըտան» (մտին.— Տ. վրդ. Ծ., էջ 124)։

«...Արեւալ մանկունք իմաստացան,

Ի հեշտութեանց, որ պատրեցան,

Ուրախարար հաւրըն գըտան» (գտին.— Տ. վրդ. Ծ., էջ 140)։

«...Անթիւ վընաս էր գործեցան...»¹⁷ (էջ 124)։

«...Յորոց անոյշ հոտ բուրեցան (բուրեցին.— Տ. վրդ. Ծ.),

Յերկրէ յերկինըս վերացան,

Սուրբ բուրվառաւթըն խընկեցան...» (էջ 140)¹⁸։

¹⁴ Պ. ԲԵԳԻՐՅԱՆ, *Լեզու նախնեաց, Բ. վերամշակված եւ լրացված հրատարակություն, Սբ. Էջմիածին, 2000, էջ 25*։

¹⁵ Սպասելի էր ետ։

¹⁶ Սպասելի էր եսպան։

¹⁷ Այս օրինակում գործեցան բայից առաջ, ինչպես երեւում է, որ հարաբերական բացակայում է տողի հանգավորման պատճառով. «...Անթիւ վընաս էր, [որ] գործեցան» (գործեցին.— Տ. վրդ. Ծ.)։

¹⁸ Վերջին օրինակներն ավելի շուտ հանգավորման հետ են կապված։

Միջին հայերենից սկիզբ առնող այս երեւոյթը հետագա դարերի ընթացքում ավելի ամբողջական ու տիրապետող դարձավ եւ իր մեծ ազդեցութիւնը հավասարապէս թողեց ներկայիս գրական լեզվի՝ արեւելահայ եւ արեւմտահայ տարբերակների վրա, ուր կատարյալի այդ վերջավորութիւնները կապված են սոսկածանցի հետ:

Դրանց կողքին, սակայն, *Խլաթեցին գործածում է եւ գրաբարյան ձեւեր.*

«...Եւ կրանաւորք վանականին

Մոլորելով յարկ ոչ գաիմ,

Որք ի կանայս ոչ նայէին,

Հարկիւ ի մէջ նոցա մտիմ...» (էջ 126):

Ստորեւ բերվող օրինակները, հակառակ որ Ա խոնարհման ներգործական կամ շեղոք սեռի բայեր են, հանդես են գալիս կրավորական վերջավորութեամբ.

«...Աստ յապաշաւ զըղջան¹⁹ կեցան (կեցին.— Տ. վրդ. Մ.),

Եւ անդ փառաւք պըսակեցան...» (էջ 140):

«...Ընդ իւր պարգեւ փոխան տըւաւ (ետ.— Տ. վրդ. Մ.),

Թէ եւ ի մէնջ Տէրըն բարձաւ...» (էջ 142):

Հմմտ.

«...Մընաւղք մանկանց դահիճ եղան» (եղեն.— Տ. վրդ. Մ., էջ 124):

Խլաթեցու բնագրերում երբեմն տամ, զեմում բայերը հոգնակի երրորդ դեմքում ընդունում են վերջավորութիւններ, որոնք աշխարհաբար են հիշեցնում.

«...Րամիցն հրաման տըւին (ետուն.— Տ. վրդ. Մ.) ամենայն...» (էջ 122):

«...Զորս սըրոյ ճարակ տըւին...» (էջ 133):

«...զՄակաբայեցիսն սրոյ ճարակ տուին...» (էջ 156):

«...Եւ նորածեւ պաշար տըւին...» (էջ 172):

«...Այլ եւ զՀասանն ծարեցին

Երեք որդւովքըն զեմեցին» (զենին.— Տ. վրդ. Մ., էջ 126):

Սպանանեմ բայը *Խլաթեցին* գործածում է եւ արեւմտահայ, եւ արեւելահայ աշխարհաբարին հատուկ անցյալ կատարյալի ձեւերով.

«...Րամից բոլորից Հային զտէր Թորոսն անդէն սպանեցին...» (էջ 123):

¹⁹ Զղջամ կամ զղջանամ բայի անցյալ կատարյալը համապատասխանաբար դառնում է զղջաց կամ զղջացաւ, հետեւաբար հոգնակի երրորդ դեմքում կլինի զղջացին կամ զղջացան եւ ոչ զղջան:

«...Ձոր առին եւ քանդեցին,
 Զեպիսկոպոսն սպանեցին...» (էջ 126):

Հմմտ.

«...Վասն Քրիստոսի սպանին, զի գլխաւորքն փրստոնեին» (քրիստոնէին.— Տ. վրդ. Ծ., էջ 122):

«...Եւ զԿապուտից ամուրն առին,
 Եւ չորս հարելր անդէն սպանին...» (էջ 126):

Գրաբարի Ե, Ի եւ Ա լծորդության այն ածանցավոր բայերը, որոնք իրենց հիմքում ունեն անսոսկածանցը, խոնարհման համակարգում որոշակի ձեւով առ այսօր պահպանվում են ներկայիս արեւմտահայ աշխարհաբարում: Սակայն արեւելահայերենում պատկերն այլ է. տեղի է ունեցել ան > ն հնչյունափոխություն միայն Ե լծորդության բայերում (գտանեմ > գտնել):

Խլաթեցու բնագրերում այդ կարգի բայերն իրենց կազմությամբ շատ նման են արեւմտահայերենին.

«...Րամից բոլորից Հային զտէր Թորոսն անդէն սպանեցին...» (էջ 123):

«...Նոյն սպաննելոցն էր բազմութիւն...» (էջ 131), բայց՝ «...Եւ սրպաննելոցն թիւ գլտին...» (էջ 171):

Ստորադասականի ապառնի ժամանակաձեւը նույնպես Խլաթեցու գործերում գրեթե փոփոխություն չի կրել՝ բացի մեկ-երկու օրինակներից, որտեղ նկատելի են փոքրիկ տեղաշարժեր:

«...Յաւղն կենաց տեղասցի յերեսս նոցա եւ բուսուցէ յաւրն վերջին, որ եւ զձեզ առհասարակ ...պահպանեալ պատսպարեցէ ...ի խորանն երկնաւոր հրավիրեցէ (հրաւիրեցէ.— Տ. վրդ. Ծ.) եւ անցեալ պաշտեցէ. ամէն...» (էջ 190):

«...Եւ չար խորհրդողքն որ ի մին ճանապարհք գայցին ի վերայ քո...» (էջ 192):

«...Եւ մի՛ պսակեցիք ի զարմից եւ ի զաւակաց քոց...» (էջ 192):

Ինչպես նկատելի է, առաջին երկու օրինակներում տեղաշարժը կապված է տեղամ եւ գամ բայերի ապառնի ժամանակաձեւի վերջավորության հետ: Քանի որ տեղամ եւ գամ բայերը չեզոք սեռի են պատկանում, եւ երկուսն էլ Ա լծորդության բայեր են, ուստի նրանց ապառնի ժամանակաձեւը գրաբարում (է-ն ե-ի փոխարեն) չէր կարող կրավորականին հատուկ ի, իմ վերջավորություն ստանալ:

Երրորդ օրինակում տեղաշարժն առնչվում է պսակեմ բայի հոգնակի երկրորդ դեմքի հետ. ջիֆ վերջավորությունյան փոխարեն ստացել է ցիֆ:

Հմմտ.

«...եւ դուք ազատեսցիֆ ի ծառայութենէ մեղաց...» (էջ 188):

Հրամայական եղանակ

Խլաթեցու երկերում հիմնականում հանդիպում են հրամայական եղանակի երկու ձևերը՝ բուն հրամայականը կամ հրամայական եղանակի ներկան եւ ժխտական կամ արգելական հրամայականը: Հորդորական հրամայականը կամ հրամայական եղանակի ապառնին, որ ներկայի համեմատությամբ իր իմաստով ավելի մեղմ բնույթ ունի եւ աշխարհաբարում թարգմանվում է ըղձական, պայմանական կամ հարկադրական ապառնիներով՝ արտահայտված հրամայական շեշտով, եւ կամ հենց հրամայականով, Խլաթեցու երկերում մեկ-երկու օրինակներում է հանդիպում (այստեղ հարկավոր է նշել, որ գրաբարի «քերականներից ոմանք հորդորական հրամայականն առհասարակ չեն ընդունում, իսկ ոմանք էլ վերը նշված ձևերը համարում են ստորադասական եղանակի ձևերի տարբերակներ»²⁰): Ինչեւէ, հորդորական հրամայականի կազմության մեջ երկրորդ ապառնիի հարացուցային ձևերի հետ բաղարկություն է առաջացել: Օրինակ՝ առաջին եւ երկրորդ դեմքերի խառնումով առաջացել է պսակեսցիֆ ձևը, որը գործածվել է մի՛ արգելականի հետ.

«...եւ մի՛ պսակեսցիֆ ի զարմից եւ ի զաւակաց քոց...» (էջ 191–192):

Արգելական հրամայականի կազմության մեջ օրինաչափ ձևերի կողքին առկա են նաեւ ել վերջավորությամբ բայաձևերը՝ եւ-ի փոխարեն, որով բայը նույնացել է անորոշ դերբայի հետ.

«...ու մի՛ հրամայել թէ նոցա աւրհնութիւն զինչ լինիցի...» (էջ 192):

Մնացած օրինակներում բուն հրամայական եղանակը գրեթե պահպանել է իր գրության ձևերը.

«...Ուրացի՛ր զՔրիստոս եւ դարձի՛ր²¹ յօրէնս մեր...» (էջ 154):

«...Ուրացի՛ր եւ տանկացի՛ր...» (էջ 167):

²⁰ Ա. Ա. ԱՐԲԱՆՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 158:

²¹ Դառնալ բայի հիմքում ընկած է ձ պայթաշփականը (աֆրիկատը): Այս բայի բուն հրամայականը դասական գրաբարում կազմվում է երկու ձևով՝ դարձ կամ դարձի՛ր (ՆՀԲ, հտ. Բ., էջ 596), սակայն դառնալ բայը հիմնականում խոնարհվում է կրավորաձեւ՝ դարձի՛ր (տե՛ս Ա. Ա. ԱՐԲԱՆՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 153), ինչը նույնությամբ պահպանել է Գրիգոր Խլաթեցին:

«...Ով ընթերցող, թէ ուշիմ վերծանող ես, է նոյ կարդա՛, որպէս եւ շեշտած է ճառս...» (էջ 181):

«...Այսուհետեւ առ իս դարձի՛ր ի տուն քո եւ առ եղբարս քո...» (էջ 183):

«...Դու առ մեզ արե՛կ²², մեր աշացս լոյս ես եւ սրտի սուն...» (էջ 184):

Ըղծական եղանակ

Միջին հայերենի ըղծական եղանակը, որ ունի երկու ժամանակաձեւ՝ ապառնի եւ անցյալ ապառնի, իր իմաստով համապատասխանում է աշխարհաբարի ըղծական եղանակին: Այս եղանակի բայաձեւերն ինչպես միջին հայերենում, գալիս են գրաբար սահմանական եղանակի ներկա եւ անցյալ անկատար ժամանակաձեւերից:

Ստորեւ բերվող օրինակներում նկատելի է, որ ըղծական եղանակի բայաձեւերը իլաթեցու բնագրերում հանդես են գալիս հիմնականում թող, ուր, զի, թէ, եթէ եւ նման այլ շաղկապների եւ եղանակավորող բառերի հետ եւ առավելաբար գործածվում են ստորադասական նախադասություններում.

«...Թող մեզ խաւարի այսար լոյս լուսնին եւ ակն արեւին...» (էջ 123):

«...Ոչ ունելով բժիշկ ճարտար,

«...Ով մանկունք սուրբ եկեղեցւոյ, որք հանդիպի՛ ի սմա եւ օգտի՛ ի սմանէ, յիշեցէ՛ք ի Քրիստոս...» (էջ 178):

«...յիշողն յիշեալ եղիցի, եւ ուր զԱստուած-ողորմին աւէ, Աստուած նմա ողորմի...» (էջ 178):

«...Աստուած իւր ամենառատ ողորմութեամբն քաղցր աշաւք հայի ի Սանէլն...» (էջ 182):

«...ամենախնամն Աստուած բարին յաջողէ եւ զձերոցդ ամենի...» (էջ 183):

«...Եւ թէ դորա սրտին աւֆայ կու պահես, ուխտէպ կառնես...» (էջ 184):

«...Եւ թէ կու ջանաս զՅովհաննէս վարդապետդ ի հետ բերես²³, ապա թէ չէ ի գալ²⁴, դու ե՛կ ի տուն քո՝ առ ընտանիս քո...» (էջ 184):

«Ուր տայ մեզ դեղ առողջարար...» (էջ 139, 161, 184, 190, 191, 193, 194):

²² Կարծում ենք՝ արե՛կ-ը գամ բայի բուն հրամայականն է, որ կազմվել է միեւնույն բայի արի՛ եւ ե՛կ ձեւերի միացումից: Սա միջին հայերենում շատ գործածական է:

²³ Սպասելի էր բերել:

²⁴ Սա միջին հայերենին բնորոշ ժխտական դերբայի օրինակ է: Վերջինս միջին հայերենում ձեւավորվում է անորոշ դերբայից եւ չ ժխտական մասնիկով կազմված օժանդակ բայի ներկայի եւ անցյալի ձեւերից (տե՛ս Ս. Մ. ԱՆԹՈՍՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 315): Սակայն ժխտական դերբայ լինելով հանդերձ՝ այստեղ կիրառվել է ըղծականի իմաստով՝ «ապա եթէ չգա»:

Վերելի օրինակներից կարելի է ենթադրել, որ Խլաթեցու բնագրերը հարուստ են ըղձական եղանակի ապառնի եւ անցյալ ապառնի ժամանակներով արտահայտված բայաձեւերով, ինչը հնարավոր չէ համեմատել պայմանական եւ հարկադրական եղանակներով հանդես եկող բայերի հետ:

Պայմանական կամ ենթադրական եղանակ

Պայմանական եղանակը եւս երկու ժամանակաձեւ ունի՝ ապառնի եւ անցյալ ապառնի, սակայն Խլաթեցու բնագրերում միայն մեկ՝ ապառնի ժամանակով բայաձեւերն են հանդիպում: Միջին հայերենի պայմանական եղանակն իր արտահայտած իմաստով նույնաձեւն է արեւելահայ աշխարհաբարի պայմանականին՝ գալով գրաբարյան ներկա կամ անցյալ անկատար բայաձեւերից՝ կու կամ կ մասնիկների ավելացմամբ.

«...եւ թէ դորա սրտին աւֆայ կու պահես, ուխշէպ կառնես...» (էջ 184):

Խլաթեցու մյուս օրինակներում կու կամ կ մասնիկներ չկան.

«...Յետոյ գամֆ ի ձեր շուքդ հանգչիմֆ եւ ի ձեր տեսդ միխթարիմֆ...» (էջ 183):

«Եթէ ապրիմք՝ ձեր տեսովդ ուրախանամֆ եւ թէ մեռանիմք՝ զհողս հողոյն տաս, եւ զհողիս աղաւթիւքդ յուղարկես...» (էջ 194):

«...եւ թէ խոնարհիք ի ձեր բարձրութենէդ ի մեր նուաստութիւնս եւ յիշման առնէք (առնէք.— Տ. վրդ. Մ.) արժան հարցման աղազաւ, կեամֆ...» (էջ 194):

«...որ թէ զամենայն մարմինս իմ մասն կտրատել տաս, ...ես զՔրիստոս ոչ ուրանամ...» (էջ 161):

Հարկադրական եղանակ

Արեւելահայ աշխարհաբարում հարկադրական եղանակի բայաձեւերը կազմվում են ըղձականի ձեւերի վրա պիտի եղանակիչն ավելացնելով (որը պիտիմ բայի սահմանական ներկա ժամանակի եզակի թվի երրորդ դեմքն է):

Խլաթեցին պիտի եղանակիչը երբեմն դնում է նաեւ անորոշ դերբայի հետ՝ նրան տալով անհրաժեշտորեն կամ հարկադրաբար կատարվելիք գործողության գաղափար:

«...Երկիր թագաւորին լաւ շէն պիտի պահել, որ զաւրք թագաւորին մարմնաւոր ընչիւք ուրախ պահեն...» (էջ 193):

Մնացած օրինակներում պիտի-ն հանդես է գալիս ինքնուրույն կիրառությամբ: «Հարց է ծագում. ինչպէս է առաջացել, եղանակիչի ինքնուրույն կիրառությունն ստացել այս բառը: Ասացինք, որ պիտի բայաձենն արտահայտում է «հաւկավոր է» (ընդգծումը.— Տ. Վրդ. Մ.) իմաստը, ուստի սրան պետք է հաջորդեր որ ստորագասական շաղկապով սկսվող ենթակա բնույթի երկրորդական նախադասություն (բայի եղանակային ձեւով)²⁵...»²⁶:

«...իմաստուն ու խերանդէշ նայիպ ու վազիր պիտի, որ հետ թշնամոյն կոտի ու զշար մարդկան կորցնեն...» (էջ 193):

«...Աղաւթարար մարդ պիտի, որ վասն թագաւորին աղաւթս առնէ...» (էջ 193):

Եզրակացություն

Գրիգոր Խլաթեցու «Բնագրական նշմարներ»-ում գոյություն ունեցող խոնարհման համակարգի տեղաշարժերը քննելիս հանգեցինք հետեւյալ եզրակացութեան.

Ի տարբերություն գրաբարի, որտեղ բայն ունի երեք եղանակ՝ սահմանական, ստորագասական եւ հրամայական, Խլաթեցու միջին հայերենյան բնագրերում, ինչպէս եւ արեւելահայ աշխարհաբարում, առանձնացված է հինգ եղանակ՝ սահմանական, հրամայական, ըղձական, պայմանական եւ հարկադրական, որոնք հանդես են գալիս իրենց ձեւաիմաստային առանձնահատուկ արտահայտություններով:

Խլաթեցու բնագրերում՝ խոնարհման համակարգում առկա տեղաշարժերը հիմնականում վերաբերում են բայի անդեմ ձեւերի՝ անորոշ, անցյալ եւ հարակատար դերբայների կազմութեանն ու դիմավոր բայի որոշ ժամանակաձեւերին, որոնք կազմութեամբ զգալիորեն տարբերվում են դասական գրաբարի խոնարհման համակարգից եւ որոշակի փոփոխութիւններ կրելով՝ մոտենում են աշխարհաբարին:

²⁵ Արսեն Այտընյանն այս մասին գրում է. «Պիտի հին դիմագուրկը, որ հիմայ միայն ստորագասականով մէկտեղ կը բանի ապառնի շինելու, հին ռամկօրէնի մէջ սկսաւ որ շաղկապով գործածուիլ. այսպէս՝ պիտի որ լինի» (Ա. ԱՅՏԵՆԵԱՆ, Քննական քերականութիւն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի, Վիեննա, 1866, էջ 97):

²⁶ Տես Ս. Մ. ԱՆԹՈՍԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 345:

РЕЗЮМЕ

Глагол — одна из частей речи, пережившей несравнимо большие изменения в «Текстуальных проблесках» Григора Хлатеци. Живя и творя в послеклассический период и излагая мысли на среднеармянский языке, Хлатеци, тем не менее, в значительной степени был связан с классическим грабарором (древнеармянский язык).

Вместе с этим, однако, есть много общностей и с ашхарабаром (новоармянский язык), связанных с формированием личных и безличных глаголов в системе спряжения и способов изменения наклонений глаголов при сравнении с грабаром.

SUMMARY

The verb is one of the parts of the speech that has undergone countless changes in “Original Notes” by Grigor of Khlat. Living and writing in the post-classical period, Grigor of Khlat, however, was largely associated with the Classical Armenian language while writing in the Middle Armenian. Nevertheless, there are many similarities with the Modern Armenian language as well, which are related to the formation of personal and impersonal verb forms in the conjugation system and the change of verb moods in comparison with the Classical Armenian language.

